

Мазур В.П.

здобувач кафедри теорії та історії
мистецтва

Національної академії образотворчого
мистецтва і архітектури

ПРАЗНИКОВИЙ ЧИН ІКОНОСТАСУ УСПЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ, М. ЛЬВОВА (1616-1638 РР.) ЙОГО ҐЕНЕЗА НА ТЛІ РОЗВИТКУ ВИСОКОГО ІКОНОСТАСУ

Анотація. Празниковий чин в іконостасі церкви Успіння Пресвятої Богородиці у Львові (1616-1638 рр.) має відтінки в побудові сюжетної лінії і свою індивідуальну програму, що добре простежується на прикладі празникового чину з церкви Св. П'ятниць, м. Львова (поч. XVII ст.).

Ключові слова: празниковий чин, іконостас.

Аннотация. Празничный чин иконостаса Успенской церкви г. Львова (1616-1638 гг.) его формирование на фоне развития высокого иконостаса. Праздничный ряд иконостаса Успенской церкви г. Львова (1616-1638 гг.), индивидуален в построении сюжетной линии и имеет свою программу, что хорошо прослеживается на примере иконостаса с церкви св. Пятниц г. Львова. (в нач. XVII в.).

Ключевые слова: праздничный чин, иконостас.

Annotation. Mazur V.P. The Feast icons into the iconostasis of the Dormition Church in Lvov (1616-1638) had its peculiarities in the conceptions which are clearly seen when comparing it with for example, the Feast icons into iconostasis of the Saint Paraskeve in Lvov (XVII).

Keywords: Feast icons, iconostasis.

Проблематика. Стаття є спробою певною мірою систематизувати та проаналізувати сюжетний склад празникового чину іконостасу на території України, першої третини XVII століття. Визначити ймовірну послідовність сюжетів в ньому і зазначити місце празникового чину в архітектоніці високого іконостасу, даного періоду. Публікація має на меті також підкреслити самобутність та неординарність найбільш знакових празникових чинів у розвитку Високого українського іконостасу. Проте належить також акцентувати увагу, що до початку XVII століття, фактично жодний з високих іконостасів in situ не зберігся. Аналізуючи празниковий чин в складі Успенського іконостасу церкви Львівського братства (1616-1638рр.), слід пунктирно окреслити історію розвитку, празникового чину в українському високому іконостасі.

На Русі починаючи з XI століття, виникла традиція присвячувати храми празникам, як христологічного, так і богородичного циклу [5, с.10-11]. Звичай брав початок у Києві, в X-XI столітті. Як зазначила Г.Колпакова є помилковим те, що пояснення цього особливого культу пов'язують з процесами встановлення річного кола празників. Вчена зауважила, що в літургійній послідовності він склався вже в кінці VIII століття. На Русі, сам празник стає незмінним сакральним хронотопом. Значним вкладом в науку були дослідження публікацій, що до походження, еволюції іконостасу та зв'язку його з убранством візантійського вівтарного темплону, проведені російським вченим

О. Лідовим [4, с.11-29]. Зародком празникового чину в російському іконостасі, вчені називають розповсюджений в старожитності тип оформлення темплону [4, с.465]. Найдавнішими збереженими пам'ятками празникових ікон для розміщення на вівтарному темплоні, є пам'ятки XII- початку XIII століття, сюжети яких розташовані в євангельській послідовності. Видатною пам'яткою, що збереглася є виконаний в XII столітті, празниковий цикл, для монастиря св. Катерини на Синаї [4, с.466]. Символічними джерелами високого іконостасу, вчені вважають візантійський антепедим, історію, типи та розвиток якого розглянув вчений О. Лідов [4, с.161-206]. Вчений аналізуючи походження російського високого іконостасу наголошує також на зміні уставу і підкреслює поняття високого іконостасу, як перегородки з іконами, яка закриває дійство надаючи тим самим йому додаткового містицизму [4, с.24]. Празникові чини з іконостасів Росії, що дійшли до нашого часу збереженими і частково збереженими: з Софіївського собору в Новгороді (1341), Успенського собору в Володимирі (1408-1411). Одним з перших замкнених іконостасів, який зберігся, де присутній празничний чин є іконостас Троїцького собору Трійце – Сергієвої монастиря (1425-1427). Окремо слід виділити новітні дослідження, щодо датування, іконостасу Благовіщенського собору Кремля, однією з перших хто зазначив, що дата створення іконостасу є дискусійною була вчена Л. Щеннікова [4, с.392-410]. На думку вченого В. М. Сорокатога, празникових ікон палеологовського періоду, недостатньо для детального простеження еволюційних процесів в оформленні празникового чину в вівтарних перегородках XIV- першої

Надійшла до редакції 27.04.2012

половини XV століття, піднесення більше пов'язане з розвитком іконостасу, в цілому і тісно переплітається з літургійним обрядом [4, с.468].

Існує кілька точок зору на причини виникнення високого іконостасу на території сучасної України. Багато уваги приділяли тематиці розвитку високого українського іконостасу і празникового чину зокрема, такі вчені: С. Таранушенко [9], В. Свенціцька [8], владика Д. Ярема [11; 12], Л. Міляєва [6], М. Гелитович [6], В. Александрович [1:2], кс. Міхал Яноха [10].

Науковець С. Таранушенко вважав, що через гальмування після монгольської навали мурованого будівництва і відсутності відповідно монументального малярства в дерев'яних церквах, які будували замість мурованих, всі сюжети зі стін перейшли на перегородку. Він зазначає:

”Однак згадані стінописи мали чимало вад, тому виникла потреба знайти в дерев'яних церквах місце й інші засоби, щоб замінити фрескові розписи мурованих церков і стінні мальовидла дерев'яних. Функції стінописів у дерев'яних церквах стали виконувати комплекти станкових ікон, писаних на дошках. Згодом ці ікони об'єднують у певну систему – зародок іконостасу.” [9, с.143]. Але треба зауважити, що С.Таранушенко не враховував основне джерело тих змін, а саме зміну богослужбової практики.

Відзначимо деякі індивідуальні особливості українського Високого іконостасу, так як він “перегукувався з Росією”, проте мав самостійний характер і набув своєрідних рис. Розвиток, якого почався на межі XV –XVI століття [8, с.145]. Ікони празників в XV столітті на території України, на думку В. Яреми, можливо висіли на стінах головної нави храму, або були на полицях для виносу на аналой [11, с.178]. Вчена Л. Міляєва, переконаливо довела, що празникові ікони почали входити до складу предвітарної огорожі окремим ярусом, в першій половині XVI століття [6, с.45]. До найдавніших ікон празників меншого формату можна віднести Стрітєння, Зішестя в пекло і Різдво Богородиці з с. Жогатина біля Бірчі, друга половина - кінець XV століття [12, с.384]. Розташування ікон празників в чині могло бути за двома принципами: календарним та історичним, за послідовністю подій. Беззаперечним доказом, більш раннього походження, розташування празникових ікон в іконостасі за календарним принципом є ікона з с. Вітрилів біля Березова (Бжезува), кінця XV століття, де поряд зі сценою Благовіщення, на одній дошці розташована сцена “Входу Господнього в Єрусалим” [12, с.385]. Цілковитим певним доказом наявності чину празників в іконостасах XVI століття є ікони з церкви Параскеви П'ятниці с. Дальови (Лемківщина) та ікони з церкви святої Параскеви с. Мальнів Львівської області, датовані першою половиною XVI століття [6, с.169-172,184]. В іконах празників з с. Дальови дивовижним є те, що свята розташовані, не в історичному і навіть не в календарному порядку, так як поряд на дошці розташовані, наприклад свята: Богоявлення і Різдво Христового [12, с.394]. Самобутньою пам'яткою, яка є ще одним доказом на користь присутності сцен празників і празникового чину в іконостасі XVI століття є ряд ікон з церкви Архангела Михаїла

с. Стара Скварява, Львівської області [6, с.208]. В яких на одній дошці зображено двох апостолів – в верхньому реєстрі, а в нижньому дві сцени свят. Комплекс ікон є не тільки унікальним за почерком майстра, але і доводить також місце розташування чину празників в архітектоніці українського іконостасу XVI століття, своєрідне за характером, бо в російській традиції ікони були над деісусом [12, с.396]. Розширений цикл сюжетів мають празникові чини, другої половини XVI століття з Успенської церкви с. Наконечного, церкви Святого Духа в м. Потеличі і можливо з церкви, околиць м. Калуша [6, с.45]. Достеменно відомо, що празниковий чин не був канонізованим, прикладом є комплекс ікон з с. Стара Скварява.

В Україні празниковий чин був наявним також в іконостасі Великої церкви (Успенського собору) Києво – Печерської Лаври, дата створення даного іконостасу є дискусійною і базується лише на легенді про відтворення іконостасу церкви в мідній литій копії-складня на прохання патріарха Никона. Чин празників якого складався з ікон: “Різдво Богородиці”, “Введення”, “Благовіщення”, “Різдво Христового”, “Стрітєння”, “Богоявлення”, “Нерукотворного Спаса”, “В'їзд до Єрусалима”, “Зішестя до пекла”, “Вознесіння”, “Сходження Святого Духа”, “Преображення”, “Здвиження Чесного Христа” [9, ил].

Празниковий чин складався з дванадцяти або чотирнадцяти ікон - дванадцять свята та два свята з іншого кола. У центрі празникового чину в XVII столітті розміщувалась “Тайна вечеря” в її історичному значенні, над Царськими воротами “Нерукотворний Спас” [9, с.154]. Окрім основних сюжетів: восьми тем христологічного та чотирьох богородичного циклу, могли входити також “Воздвиження Чесного Христа”, “Жінки мироносиці біля Гробу Господнього”. Як підкреслює вчений В. Ярема, в XVII столітті ікони празників в чині майже всіх іконостасів розміщались саме за календарно-літургійним порядком святкування в році, в пізніших іконостасах розташування цих сцен набуває історичного характеру [11, с.186]. Про календарний порядок ікон в празниковому чині, зауважує також С. Таранушенко [9, с.153-154]. Іконостаси в XVII столітті є повністю сформованими складаються з п'яти чинів: намісний – з царськими та дияконськими дверима; чин празників – з Тайною вечерею; деісусний; пасійний; пророчий; завершували іконостаси – розп'яття з пристоячими.

Празниковий цикл Успенського іконостасу Львівського Ставропігійського братства, нажалі уцілів не повністю. Празниковий чин даного іконостасу зберігається:

– в церкві Кузьми та Дем'яна (с. Великі Грибовичі): “Благовіщення”, “Різдво Христового”, “Обрізання Господнє”, “Стрітєння”, “Богоявлення (Хрещення)”, “Вознесіння”, “Зішестя Святого Духа”, “Христос з Самарянкою”;

– в Успенській церкві (м. Львова): “Воскресіння Лазаря”, “В'їзд Господній в Єрусалим” і “Зішестя до пекла”, авторства Федора Сеньковича, знаходяться обабіч вівтарної частини церкви в складі двох поліптихів поряд з іконами страсного чину авторства майс-

терні Миколи Петраховича та іконами більш пізнього походження [3, с.2-5].

Порівнюючи склад празникового чину Успенського іконостасу з відповідним чином П'ятницького іконостасу міста Львова, слід зауважити наявність сюжету "Обрізання Господнє" в Успенському іконостасі. На думку вченого М. Янохи, винятковим в українському іконостасі початку XVII століття є належність сюжету "Воскресіння Лазаря" авторства Ф. Сеньковича, до празникового чину першого іконостасу Успенського собору міста Львова [10, с.138]. Сюжети "Обрізання" і "Воскресіння Лазаря" підкреслюють особливості іконостасу Успенської церкви, хоча і в рамках тенденцій розвитку Високого іконостасу початку XVII століття, що є доказом не випадкового вибору малярем і замовником тем для празникового чину і свідчить про їх освіченість, щодо самостійного вибору сюжетів чину та винятковість іконостасу [7, с.130].

П'ятницький іконостас, що знаходиться *in situ* має сформований чин празників, який об'єднує ікони: "Різдво Богородиці", "Введення в храм Богородиці", "Благовіщення", "Різдво Христового", "Стрітіння", "Богоявлення (Хрещення)", "Тайної Вечері", "Входу Господнього в Єрусалим", "Преображення", "Зішестя до пекла" (Воскресіння), "Вознесіння", "Зішестя Святого Духа", "Успіння Пресвятої Богородиці". Можливо дещо уявити, як міг виглядати празниковий чин в Успенському іконостасі на початку XVII століття. На основі збережених пам'яток чин мав імовірно такий вигляд, а саме об'єднував ікони: "Благовіщення", "Різдво Христове", "Обрізання Господнє", "Богоявлення" (Хрещення), "Стрітіння Господнє" (Введення до храму), "Воскресіння Лазаря", "Вхід Господній в Єрусалим", "Зішестя до пекла" (Воскресіння), "Вознесіння", "Зішестя Святого Духа" – це за умови, якщо празниковий чин Успенського іконостасу був побудований за принципом послідовності літургійного року. Але якщо чин Успенського іконостасу вкладався за домінантою історичності подій життя Христа тоді він вірогідно мав такий вигляд, ікони: "Благовіщення", "Різдво Христове", "Обрізання Господнє", "Стрітіння Господнє" (Введення до храму), "Богоявлення" (Хрещення), "Воскресіння Лазаря", "Вхід Господній в Єрусалим", "Зішестя до пекла" (Воскресіння), "Вознесіння", "Зішестя Святого Духа". Залишається питання наявності в іконостасі початку XVII століття сюжету "Христос з Самарянкою", який з'явився в пам'ятках більш пізнього періоду, а саме в другій половині XVII століття.

Таким чином в іконостасі Успенської церкви в чині празників можливо відсутні такі сюжети, як: "Різдво Богородиці", "Введення в храм Богородиці", "Преображення" та "Успіння Богородиці", але також можливо припустити і наявність інших сцен. Ікона "Різдво Богородиці", яка знаходиться у Римі, не належить до спадщини митця Федора Сеньковича [2, с.90], але також є припущення, що саме ця ікона розпочинала цикл празників Успенського іконостасу [1, с.75]. На початку XVII століття, в українському Високому іконостасі, празниковий чин мав нерозривний зв'язок

з чином Страстей Христових. Хоча перший іконостас Успенського братства не мав Страсного чину [2, с.54].

Висновки. Українські іконостаси вже на початку XVII століття, мали повністю сформовану архітектоніку. Вона є настільки різноманітною в деталях і в той же час розкішною за літургійною символікою, що навіть побіжно згадавши величні пам'ятки українського мистецтва, які відносились до історії розвитку кожної церкви очевидно, що вони мали своєрідну неподібну програму будови празникового чину.

Література:

1. Александрович В. Львівські малярі кінця XVI століття. Студії з історії українського мистецтва. – Львів: Місіонер, 1998.-198с:іл.
2. Александрович В. Федір Сенькович: Життєвий і творчий шлях львівського маляра // Львів: місто, суспільство і культура. Спеціальний випуск Вісника Львівського університету. Серія історична, - Львів, 1999.- Т.3- С.44-116.
3. Вуйцик В. До питання про авторство ікон страсного циклу Успенської церкви у Львові// Бюлетень 4.-Інформаційний вип.3(4) листопад 2001, Національний науково-дослідний реставраційний центр України. Львівський філіал, - Львів, 2001,-С.2-5.
4. Иконостас. Происхождение – Развитие – Символика./ Редактор - составитель Лидов А. - М.: Прогресс - Традиция, 2000. 752 с.280 ил.
5. Колпакова Г. Искусство Древней Руси: Домонгольский период. - Спб.:Азбука-классика, 2007. –600с:ил.
6. Міляєва Л. (за участю Гелитович М.) Українська ікона XI-XVIII століть. Державні зібрання України. - К.: Духовна спадщина України, 2007.-525с.
7. Міляєва Л. Деякі міркування про особливості українського іконостасу XVII-XVIII ст. // Науковий вісник Національної музичної академії ім. П.І.Чайковського. Мистецтвознавчі пошуки. - К.,2008.- С.124-133,334с., нот.іл.
8. Свенціцька В. Живопис XIV-XVI століть// Історія українського мистецтва: У 6 т. – К.,1967.-Т.2.- С.208-274.
9. Таранушенко С. (текст до друку підготував і доповнив новими посиланнями на літературу Пуцько В.) Український іконостас// Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Праці секції мистецтвознавства, - Львів, 1994- Т.СХХVII –С.141-170,510с.
10. ks. Janocha M. Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne w dawnej Rzeczypospolitej: Problem kanonu, - Warszawa: Neriton 2001,-С. 138. 560с., 281іл.
11. Ярема Д. Традиції і нововведення у побудові іконостасів XVII та XVIII століть у західних областях України// Православний вісник. - Львів, 1961-№5-6 – С.177-190
12. Ярема Д. Иконопис Західної України XII-XV ст., Львів.: Друкарські куншти, 2005, -507с.